

Mihovics József

„Mi a történelem? Szög, amelyre fölakasztom regényeimet”

– *Ötven éve kapott Nobel-díjat
Ivo Andrić, a horvát és /vagy szerb író*

Németország, illetve Ausztria, Bosznia-Hercegovina és Szerbia után Zágrábban is megjelent a német szerző, Michael Martens sokak által várt könyve, amely Ivo Andrić (1892-1975) életéről, munkásságáról szól egy elfogulatlan kívülálló szemszögéből. A kötet a kiadását követően 2019-ben a lipcsei könyvvásáron a legolvasottabb publicisztikai művek sorába került a németeknél. Horvát címe *„U požaru svjetova – Ivo Andrić jedan europski život”* (A világok tüzeiben – Ivo Andrić, egy európai élet), ami szó szerinti fordítása az eredetinek: *Im Brand der Welten: Ivo Andrić. Ein europäisches Leben*. A cím gyakorlatilag parafrazisa Andrić Asszony a kövön (*Žena na kamenu*) című novellásköte- te egyik darabjának, amelynek hősnője nehezen éli meg az öregedés folyamatát. Az elbeszélés mottója „Elégni nyom nélkül, elveszni a világegyetem tüzeiben...”

A négy századnál is több oldalt kitevő monográfia írója levéltári és más dokumentumokra támaszkodva mutatja be a nagy idők, a 20. század jugoszláv és európai események tanúját. Érthető módon kiemelt figyelmet szentel annak az időszaknak, amikor „főhőse” a Jugoszláv Királyság berlini nagykövete volt, és az 1961-es esztendőnek, az irodalmi Nobel-díj odaítélése körüli kulisszáknak. Ő is felteszi a sokakat foglalkoztató kérdést: szerb, horvát avagy bosnyák alkotóról van-e szó, mely nemzet irodalmának a része? Martens szerint csatlódnuk kell azoknak, akik Andrićot nacionalistának látják, szerinte ugyanis európai rangú alkotó, munkásságával folytatja azt a vonulatot, amelynek az alapjait a német irodalom nagyjai – August Wilhelm Schlegel vagy Goethe – rakták le a világirodalomban. Egyenrangú a múlt század többi Nobel-díjasával, olyanokkal mint amilyen Thomas Mann, Ernest Hemingway, Albert Camus, Gabriel Garcia Marquez vagy a fiatalabbak közül a török Orhan Pamuk, akit 2006-ban jutalmaztak Stockholmban. Ha mégis a többiek árnyékában maradt, összefügg azzal, hogy szűk kultúrköréről, kis nyelvterületről van szó, ezért kevésbé ismerik a világon. Martens a horvátoknak adott egyik interjúban kifejti: Andrić függetlenül a kordivattól és mások „jótanácsaitól”, mindvégig kitartott eredeti témájánál, kezdetektől fogva az oszmán Boszniáról írt. Az sem zavarta, hogy gúnyolták ragaszkodásáért a múlthoz, miközben – mások szerint – megfélekedett a napi aktualitásokról.

Martens kényes témákra is kitér, így arra, hogy Andrić alkotó érájának jelentős hányada a sötét időkre esik, azokhoz próbált a maga módján idomulni, alkalmazkodni. Igaz, a „jugoszlavizmus” (délszlávizmus) eszméjétől nem tágitott, mellette élete végéig kitartott.

Méltányolták az író nagyszerű epikai vállalkozását, a boszniai triológiát

Tudvalevő, hogy Andrić fiatal egyetemistaként az Ifjú Bosznia nevű szervezethez csapódott. Felületesen ismerte Gavriilo Principet, aki ugyancsak íróként kezdte rövidre szabott alkotói pályáját. Szorosabb barátság fűzte viszont Andrićot volt középiskolás barátjához, a boszniai Danilo Iličéhez, aki az egyik szellemi főszervezője volt a Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen elkövetett merényletnek. Bár Andrić az „attentat” (merénylet) idején a lengyelországi Krakko egyetemén tanult, mégis elővetették a történetek után. Épp hazafelé tartott Lengyelországból, amikor Splitben elfogta a titkos rendőrség, majd rövid időre a zadari (zárai) börtönbe zárták, ahonnan politikai fogolyként a mai Szlovénia területén található Mariborba szállították. Ott 1915 márciusáig tartották fogva, hogy aztán 1917 nyaráig házi őrizetben maradjon, miközben sorra írta prózaverseit. Szabadulását követően Zágrábban keresett és talált ideiglenes menedéket, hogy aztán végleg a szerb Belgrádba költözzön.

Az életrajzából ismert, hogy 1939 és 41 között a Jugoszláv Királyság nagykövetségén a náci Németországban szolgált, majd évekkel később, immár Tito országlása idején az írószövetség első elnöke lett, ebbéli minőségében Sztálin Moszkvájában a generalisszimusz társaságában, az arrafelé szokásos november 7-i nagy parádé részese volt a Vörös téren.

Martens az író jellembeli tulajdonságai közt kiemeli csodálatra méltó visszafogottságát, önkontrollját. Ennek tudható be, hogy nem szeretett rosszat mondani másokról, különösen nem az írotársokról.

Meggyőződéses délszlávizmusáról (jugoszláven) először 1918 decemberében tesz írásos vallomást, amikor a zágrábi Novosti-ban (Új Hírek) megjelenik a *Nezvani neka šute* (A hitvatlanok hallgassanak) című cikke, amelyben a délszláv állam mellett száll síkra, védve azt a kritikustól. Élete végéig kitartott Jugoszlá-

via fennmaradása mellett, más politikai opció elképzelhetetlen volt számára.

Díjazott regénye, a *Híd a Drinán* az észak-boszniai Višegrad városában játszódik és négy évszázad történéseit követi végig. A mű középpontjában a Drina folyó két partját összekötő híd keletkezésének körülményei, a város életében betöltött szerepe áll. Az idők folyamán a város más-más birodalomhoz tartozott, szerbek, törökök, osztrákok, zsidók és magyarok hagyták rajta bélyegüket, az átkelő azonban öröknek bizonyult. Minden változik, csak a híd örök, és az alatta zúgó, gyors és tiszta vizű folyó, amelynek a színe hol smaragdzöld, hol azúrkék. Népek tarka kavargása ez, az ő sorsuk kapcsolódik egybe a partok mentén. Az író ennek a tarka közegnek az életét ábrázolja művészi átéléssel, megérett emberséggel, bölcs filozófiával. A művet a világ számos nyelvére átültették – magyarra Csuka Zoltán fordításában –, az eladott példányszám alapján ez a volt jugoszláv irodalom egyik legkeresettebb alkotása. A szerző két másik híres regénye – a *Travniki krónika* és az *Omér pasa* –, ahogyan számos novellája is, az oszmán hódoltság és az osztrák-magyar uralom idején játszódik s a sokszínű, ellentétektől feszített boszniai élet hű tükörképe.

Köztudott: Titónak nem tetszett, hogy Andrić lett a Nobel-díjas, nem a pártvezér földije és favoritja, Mirosalav Krleža. Martens az e körüli bonyodalmakat is föltárja. Szerinte az FNRJ (Federativna narodna republika Jugoszlavija, azaz Jugoszláv Föderatív Népköztársaság) mindenható ura azért berzenkedett Andrić díjazásától, mert a jutalmazott a Királyi Jugoszlávia nagykövete volt abban a hitleri Németországban, amely ellen a partizánvezér seregei ádáz harcot vívtak.

Mint minden alkalommal, 1961-ben is számos (egyres források szerint 93) jelölt volt a Nobelra. Az odaítélő bizottság méltányolta Andrić boszniai triológiáját, nagyszerű epikai vállalkozásnak tartva azt. Sokat nyomott latba, hogy a térség még nem szerepelt a nagy irodalmi elismerések sorában. Az ország akkoriban a nyugati világ baloldali, liberális körei figyelmének a középpontjába került. Nem mellékesen, Belgrádban azidőtájt tartották a világ el nem kötelezett országai mozgalmának alakuló ülését. A kitüntetés odaítélésének tömör indoklása: „Andrić epikai ábrázolóerővel mutatja

hazája világát, népe sorsát.” A belgrádi írónak sikerült megelőznie a szintén komoly jelöltnek számító J.R.R. Tolkien-t, aki később világsikerre tett szert a Gyűrűk ura trilógia alkotójaként.

Tito tehát prűskölt, fanyalgott, ám mégsem tehette meg, hogy ne gratuláljon az érintettnek. Tanácsadói rábeszélésére szűkszavú táviratot küldött „Kedves Andrić elvtárs” megszólítással. Ennek hatására aztán százával, ezrével érkeztek üdvözlő sürgönyök az ünnepelthez, hivatalokból, intézményekből, üzemekből, még a kragujevaci Crvena zastava (Vörös Zászló) fegyver- és autógyárból is. Ahogy lenni szokott, lapok – a helyiek és a világ számos pontjáról – interjúkat kértek tőle, ami nem volt ínyére, mert ahogy ő fejtegette: szeret olvasni másokkal készített beszélgetéseket, ám ódzkodik az újságíróktól. Ők viszont tették a dolgukat, igaz, nem mindig odaillő kérdéseket intézve hozzá. Még azt is tudni szerették volna, mi a véleménye Vietnam amerikai bombázásáról, aztán a dél-afrikai rasszizmusról, avagy éppenséggel hazája, BiH (Bosznia és Hercegovina) jövőjéről, az ottani utak állapotáról. Sok egyéb mellett a családtervezésről meg a születésszabályozásról is faggatták, más alkalommal pedig arról, milyen szerepet játszanak az életben és a művészetben virágok. A firkászokat nyilván a magánélete is érdekelte, egészsége, betegsége és felesége... És így tovább a végtelenségig.

Az egyik olasz lapnak ezt találta mondani, megismételve a zszurnaliszta kérdését: „magam is kétkedve keresem a választ, létezik-e egyáltalán író, aki tudja valójában miről ír, mi motíválja?” Az illető tollforgató alapos válaszra lehelhetett volna, ha utána néz Andrić beszédének, amelyet a stockholmi díjátadón mondott.

Az író feladata, hogy mind szebben meséljen

O priči i pričanju (Az írásról és a mesélésről). Ezt a címet adta Andrić a stockholmi ünnepi ceremónián (1961. december 10-én) elmondott beszédének. A priča (mese) szó ez esetben nem is annyira a magyarban elfogadott kitalációkat jelenti, sokkal inkább illik rá a történet, história, legenda, elbeszélés, krónika vagy monda kifejezés. A díjátadó közönségéhez intézett beszéd eredetije teljes terjedelmében elérhető a világhálón. A magas rangú emberfők grémiúmán filozófiai okfejtésbe kezdett az ünnepelt. Arról elmélkedett, hogy az ember ősidők

óta történeteket mesél, ad elő. Ez tette az őskorban a barlangjában, kunyhójában, s ezt napjainkban, amikor kiadók specializálódnak könyvek kiadására. Vég nélkül, folyton mesél az egyik ember a másikkal, sorsáról és miegyébéről, ezer nyelven, a világ legkülönbözőbb helyein. Csak a formája változik ennek. Mesél a legendás Seherezáde, akinek a történetei az *Ezeregy éjszaka meséiből* ismertek, amidőn a királyhoz folyamodik kegyelemért. A maradandóságunk illúziója érdekében szükségünk van ezekre a történetekre, amelyektől létünk meghosszabbítását reméljük, azt, hogy a hóhér elodázza az ítéletvégrehajtást, ami elől persze nincs menekvés. A mesélő, a mese végül is segít az embernek, hogy megtalálja saját magát, eligazodjon az életben.

Az író arról is szólt, mit jelent embernek lenni azok után, hogy saját akaratunkon kívül jövünk a világra, beleszületünk a létezés óceánjába, ahol nincs mese, a felszínen kell maradni. Úszni kell. Létezni. Megőrizni identitásunkat. Kibírni a mindenség atmoszférikus erejét, minden ütközetet, az olyan, előre nem láthatókat is, amelyek meghaladják erőnket. Az író feladata, hogy mind szebben, mind egyszerűbben, mind meggyőzőbben meséljen, miközben ember maradjon az embertelenségben. A Nobel-díjas író gondolatai óhatatlanul is Ady Endre *Ember az embertelenségben* című, 1916-ban keltezett versét juttatják emlékezetünkbe.

A regényíró a saját lehetőségei, feladatai után kutakodva, felteszi a számára döntő kérdést: Mi a história? Válasza: „A történelem szög, amelyre fölakasztom regényeimet.”

Martens idézi Dobrica Ćosić íróat, a későbbi, kilencvenes évekbeli szerb nacionalista politikust, aki szerint a marsall azért tartotta jobbnak földijét, Krležát, mert az „balosabb és osztály-öntudatos”, úgy érezte, ezt kellett volna méltányolnia a világnak

Andrićot fárasztják a felhajtások, pihenni, lassítani szeretne. Három hétre a dél-dalmát szigetre, Korčulára utazik feleségével. Némi késéssel azonban meghívó érkezik Titótól, akit környezete mégis ráveszi, hogy fogadja az ünnepeltet, mit szól ugyanis a világ, ha semmibe veszi „a legnagyobb aktuális íróat”. A két, hetvenedik életévéhez közeledő ember (mindketten 1892-es születésűek) találkozáját ugyancsak az a Dobrica Ćosić írja le, akinek döntő szerepe volt a fogadás létrejöttében, s aki bejáratos volt

a „táborszernagyhoz”, akár később, a kilencvenes években Miloševićhez, Jugoszlávia szétverőjéhez. Tito aggályoskodott: „Miként tegyem ezt meg? Krleža megsértődik. Neki kellett volna a Nobel-díjat megkapnia... És most gratulálnom kell a másíknak...” Végül is meghívja Andrićot és feleségét a belgrádi kormányvilába, ahol felesége, Jovanka Broz is jelen volt. Kínos találkozás lehetett. Tito túl hivatalos, az ünnepelt visszafogott, diplomatikus, Jovanka vidám és kíváncsiskodó a „Miként ír, Andrić elvtárs”- féle banális kérdéseivel, Milica Babić (hivatásánál fogva egyetemi tanár és jelmeztervező) asszony, Andrić felesége távolságtartó. A végén nem marad el a vezér által adományozott jutalom, érdemérem a jugoszláv kultúráért a „nemszeretem” írónak.

Andrić a Nobelért járó teljes összeget, 250 ezer svéd koronát, a boszniai könyvtáraknak ajánlotta fel, amit könnyen megengedhetett magának, hisz könyvei szép számban keltek el és hoztak pénzt a konyhára. A *Travniki krónika* egykor a németeknél a legkelendőbb regények listáján szerepelt. A szerzőnek tehát nincsenek anyagi gondjai. A Duna menti Újvidéken szándékoztak villát vásárolni 7500 négyzetméteres kerttel, ám meggondolták magukat, s a crna gorai, montenegrói Herceg Noviban találtak pazar nyaralót maguknak, ahol aztán hónapokat töltöttek, gyakran a nagymama, illetve az anyós társaságában. A házigazda, amikor csak lehet, úszik a tengerben. Ősszel, a hűvösebb évszak beálltával mindig visszatér Belgrádba, ahol halász-barnára sült színe miatt sokan irigylik. Ő pedig azokat irigyli, akik oly szerencsések, hogy a nagy víz mellett születtek, s ott élhetnek. Esszét is ír erről, *Leteći nad morem* (*Szárnyalás a tenger fölött*) címmel, és számos más írásban is megörökíti adriai élményeit. Az inspirációhoz a külsőségek is adtak, hisz a villa tornácáról festői kilátás nyílik Boka Kotorska-ra (Cattarói-öbölre), az Adriai-tenger egyik legszebb szegletére.

Miért csak az egyik közülük, miért nem mindkettő?

Andrić halálakor, 1975 március 23-án az örökös vetélytárs, Krleža rövid, ám békülékeny hangú, nekrológot közölt társáról, klasszikusnak és szimbolistának titulálva őt, aki (mégiscsak) jelentős szerepet töltött be a tekintetben, hogy „ráirányítsa a világ közvéleményének a figyelmét sokszínű irodalmunkra.”

Krešimir Nemeć horvát akadémikus, az összehasonlító irodalomtudomány elismert művelője szerint értelmetlen állandóan fölhánytorgatni a kérdést, s arról vitázni, kié Andrić, nem szerencsés a politikumot összemosni a szépirodalommal. Az akadémikus leszögezi: ha nemzetiségi hovatartozásuk szerint szortíroznák az írókat, alig maradna valaki a Parnasszus szent hegyén, aki színtiszta horvát. Épp ezért ő Andrićot horvát Nobel-díjas írónak tartja, akit sokan mégis kirekesztenének. A horvátoknak már csak ezért is érdemes számontartani őt, mert más tudományágakban sincs oly sok Nobel-díjasuk. Mindössze hárman vannak, akik a Svéd Királyi Akadémia 120 éves múltja visszatekintő, magas rangú elismerésében részesültek. Andrić előtt két kémius: Lavoslav (Leopold) Ružička 1939-ben, és Vladimir Prelog 1975-ben.

Feljegyezték Andrić mondatait azzal kapcsolatban, hogy állandóan összevetik őt Krležával: „Ízléstelen ez, s engem zavar, hogy az olvasók és irodalmárok két táborra oszlanak, miközben azon vitáznak, ki a nagyobb író... Nem vagyunk mi két futballcsapat, két szurkolótáborral. Biztos vagyok benne, hogy irodalmunknak a kárára válik ez a szurkolói magatartás... Miért csak az egyik közülünk, miért nem mindkettő? Talán mégsem hívjuk ki egymást párbajra. És milyen a világunk, csak akkor örülne, ha ez megtörténne... Igaz is, gondoljanak rólunk az emberek, amit csak akarnak, ám helyesebb lenne, ha Krleža vagy Andrić helyett Krležát és Andrićot mondanának.” E tekintetben Andrić követendő példaként hozta föl a németeket, akik mindig úgy beszélnek Goethe és Schiller megítélésében, hogy az ÉS kötőszót teszik a két név közé, nem a VAGY-ot.